

СВИРИДЮК Т. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВИТОКИ ІДІОМАТИЧНОЇ СЕМАНТИКИ: ОРІЄНТАЦІЙНА МЕТАФОРА

(на матеріалі промов британських прем'єр-міністрів)

Статтю присвячено дослідженню ролі орієнтаційної метафори у формуванні значення ідіоматичних одиниць, ужитих у промовах британських прем'єр-міністрів. Встановлено, що головними орієнтаційними параметрами, покладеними в основу формування семантики ідіоетнізмів, є три різновиди вертикалі (тілесна, кількісна, статусна) та горизонталь, яка залучається для відображення фізичної та розумової діяльності людини, кількісних і оцінних властивостей об'єктів.

Ключові слова: ідіоетнізм, орієнтаційна метафора, промова, вертикаль, горизонталь.

Статья посвящена исследованию роли ориентационной метафоры в формировании значения идиоматических единиц, употребляемых в речах британских премьер-министров. Установлено, что главными ориентационными параметрами, положенными в основу формирования семантики идиоэтнозмов, являются три вида вертикали (телесная, количественная, статусная) и горизонталь, используемая для описания физической и умственной деятельности человека, количественных и оценочных характеристик объектов.

Ключевые слова: идиоэтнолизм, ориентационная метафора, речь, вертикаль, горизонталь.

The article explores the role of orientational metaphor in forming the meaning of idiomatic units used in the speeches of British prime ministers. It is revealed that the main orientational parameters underlying the idiomatic semantics are three types of verticality (bodily, quantitative, status) and horizontality representing mental and physical activity of humans as well as quantitative and evaluative characteristics of objects.

Key words: idioethnism, orientational metaphor, speech, verticality, horizontality.

Метою статті є дослідження метафоричних механізмів творення ідіоетнізмів у промовах британських політиків.

Актуальність цієї розвідки визначається необхідністю встановлення суті та напрямків метафоричних процесів у семантиці фразеологічних одиниць.

Об'єктом дослідження є механізми формування семантики ідіоматичних засобів.

Предметом дослідження є роль орієнтаційної метафори в формуванні ідіоматичної семантики.

Матеріалом слугували тексти виступів британських політиків: У. Черчілля, Г. Вільсона, Т. Блера та Г. Брауна.

Наукова новизна статті полягає у встановленні ролі орієнтаційної метафори у формуванні ідіоматичних засобів сучасної англійської мови. Ідіоетнізми, які ґрунтуються на орієнтаційній метафорі, позначають кількісні й оцінні характеристики дій, розумову та фізичну діяльності.

З моменту зародження фразеологічної науки відзначається зв'язок семантики ідіоматичних засобів із метафоричністю, яка відображає істотні загальні властивості і стосунки явищ дійсності і пізнання з урахуванням асоціативних зв'язків між ними [1:168], [2:34], [3:36]. Дослідження ідіом зазвичай спираються на образну метафору, яка розвиває ідею Аристотеля про порівняння, похідне від здатності людини помічати подібність завдяки поширенню однієї ознаки на весь об'єкт [4:276]. Більш глибоко значення ідіоматичних засобів пояснює концептуальна метафора, яку вважають засобом осмислення будь-яких явищ [5:31]. Завдяки працям Дж. Лакоффа і М. Джонсона у метафорі вбачають ключ до розуміння основ мислення й процесів створення не тільки національно-специфічного бачення світу, а і його універсального образу [6:56], [7:519], [5:44]. Входячи до фундаменту існуючих систем мислення, концептуальна метафора описує людське розуміння подій, фактів, способів дії, визначаючи характер і неметафоричних засобів, які люди використовують у процесі спілкування й взаємодії [5:31].

Завдяки концептуальній метафорі інформація більш знайомої сфери-джерела використовується для заповнення порожнин сфери-цілі, яку необхідно зрозуміти, тобто метафори визначають спосіб мислення й особливості вербалізації того, що до них не мало словесного вираження [5:23].

Теорія концептуальної метафори виявляє механізми формування семантики ідіоматичних засобів, які розглядаються як продукт мислення, а не лише як мовний факт [8:37], [9:326], [10:34]. Ідіоетнізм – це не просто вираз, загальне значення якого відрізняється від семантики його компонентів. Його значення зумовлене загальними знаннями про світ, представлений у концептуальній системі, а його внутрішня форма базується на концептуальній метафорі [11:417]. Носії мови намагаються відшукати зв'язок між буквальним розумінням ідіоетнізмів і їх смислом, навіть якщо він “прозорий” для них лише частково. Розуміння ідіоматичного засобу базується на

несвідомому сприйнятті концептуальних метафор, які лежать в основі його внутрішньої форми [11:433].

Для аналізу значення ідіоетнізмів використовуються метафори, виокремлені Дж. Лакоффом і М. Джонсоном: орієнтаційна та онтологічна, що складаються з “джерела” (source) певних знань та уявлень, і “мішені”, або “цілі” (target) [5:26]. Крім орієнтаційної та онтологічної метафор, семантика ідіоматичних засобів спирається на інші відношення, базовим серед яких є порівняння.

У цій розвідці розглянемо формування семантики ідіоетнізмів під впливом орієнтаційної метафори, яка спирається на переосмислення просторових координат, виокремлених стосовно тіла людини: верх – низ, всередині – зовні, спереду – позаду, глибокий – мілкий, центральний – периферійний [5:35]. Важливість цієї метафори зумовлена тим, що тіло людини визнається тією точкою, стосовно якої здійснюється концептуальне і мовне конструювання світу: при цьому параметри тіла стають вимірами пізнання і концептуалізації невідомого світу і ключовими з точки зору культури [14:11]. Як вказують вітчизняні і зарубіжні учені, антропоморфна концептуалізація світу веде до творення нових значень або метафоричних змін тих, які вже існують [5:35], [15:12], [16:225]. Концептуальні зміни дозволяють людському розуму спроектувати знайому тілесну область-джерело, представлену тілом людини та його частинами на новий досвід – нетілесну область-ціль. Характеристикою тілесних схем, або моделей, є прихована семіотична структура, що спирається на низку топологічних точок [16:227]: верх-низ, передня-задня частина, права-ліва сторона, внутрішнє-зовнішнє, одиничність-множинність, згідно з якими і відбувається параметризація – концептуалізація Універсуму за аналогією до людського тіла. Топологічні точки концептуалізації визначаються набором поняттєвих ознак і вербалізуються одиницями мови [14:17], слугуючи основою для формування семантики ідіоетнізмів.

Головними орієнтаційними параметрами, покладеними в основу формування семантики ідіоетнізмів, є вертикаль і горизонталь. Вертикаль, осмислена під різним кутом зору, формує вісім різновидів метафори: тілесну, кількісну, оцінну, статусну, подієву, емотивну, раціонально-емотивну та характеристичну [5:41]. Ідіоетнізми,

поширені у промовах британських прем'єрів, засновані на тілесній, кількісній і статусній метафорах, позначених постпозитивами *up* “верх” і *down* “низ”.

Тілесна вертикальна метафора відображає фізичний стан людини і більшості інших ссавців, які сплять лежачи, а діють, перебуваючи у вертикальній позиції, напр., *Get up – Піднімайся. He fell asleep. – Він заснув* (букв. упав в сон) [5:37]. У першому з цих прикладів постпозитив *up* вказує на підйом, тобто на пробудження людини, а у другому дієслово *to fall* позначає падіння, тобто позицію, у якій особа перебуває під час сну. Тому метафори цієї групи представляють здоров'я і серйозні хвороби, оскільки останні змушують нас лежати. Мертвий падає, лежить в могилі і т.п., здорова людина рухається або вертикально стоїть, напр., *He's at the peak of health – Він на вершині здоров'я. He came down with the flu. – Він звалився з грипом* [5:37]. У першому з наведених прикладів орієнтація здоров'я наверх відображена іменником *peak*, що позначає вершину, а в другому реченні постпозитив *down* вказує на направленість вниз, тобто на хворобу.

У проаналізованих промовах британських прем'єрів ідіоматичні засоби, пов'язані з тілесною метафорою, включають *to stand up to* “протистояти” і *to strike down* “збити з ніг”, “знищити”.

Ідіоетнізм *to stand up to* зі значенням “протистояти” пов'язаний з вертикаллю постпозитивом *up*, який разом з прийменником *to* змінює початкове значення дієслова *to stand* “стояти”, тому що область джерела, пов'язана з підведення, співвідноситься в області цілі з протистоянням. Тому цей ідіоматичний засіб використовується для зображення опору армії ворогу у наступному висловленні У. Черчілля: *This is the way to stand up to it as the Artillery men do with their guns, as the sailors stand on watch, as the airmen do in cutting the enemy down from the high air* [18:281].

Фізичну дію, спрямовану вниз – ураження, вбивства – позначає ідіоетнізм *to strike down*, у складі якого на падіння вказує постпозитив *down*. Він змінив початкове значення дієслова *to strike* “бити”, “вдаряти” у такий спосіб: область джерела представлена збитою з ніг особою трансформувалася в область цілі, яка репрезентує ліквідацію. У висловленні *They are driving forward with supplies across the ocean and aiding us to strike down and strangle the foe who molests the passage*

of those supplies [18:279] ідіотнізм *to strike down* описує знищення британською армією ворога, апелюючи до повсякденного досвіду, пов'язаного з падінням і втратою рівноваги.

Кількісна вертикальна метафора пов'язує розуміння більшого з поступом угору, а меншого – із рухом униз. Вказані метафоричні відношення спираються на досвід людини про зростання рівня рідини або об'єктів при їхньому додаванні, напр., *The number of books printed each year keeps going up* – Щороку зростає кількість публікованих книжок (букв. йде вверх), та його зниження при відбиранні, напр., *The amount of artistic activity in this state has gone down in the past year* – Число культурних заходів в цьому штаті знизилась в минулому році (букв. йде вниз) [5:38].

До ідіоматичних засобів, пов'язаних із кількісною вертикальною метафорою, належить ідіотнізм *to go up* “*підійматися*”, “*покращуватись*”, де постпозитив *up* вказує на рух вгору, модифікуючи первинне значення дієслова *to go* – “*йти*”. У семантиці цієї одиниці область джерела позначена рухом, а область цілі відбиває напрям руху вгору, напр., *Although prices here in the UK still remain historically low, it is not surprising that we see our shopping bills go up in the context of soaring international food prices* [19:2]. У наведеному прикладі ідіоматичний засіб *to go up* пов'язує ріст цін з більш безпосереднім досвідом, ніж лексична одиниця *soaring*, що вказує на зростання цін у світі.

Статусна вертикальна метафора відображає перебування людини на вершині влади та її підкорення, оскільки домінування, як правило, пов'язане з силою і переможець в сутичці, зазвичай, знаходиться зверху, напр., *He's in the high command* – Він високопосадовець (букв. він високо командує) або *He is under my control* – Він у мене під контролем [5:38]. Влада і сила орієнтовані наверх за допомогою прикметника *high* “високий”, а підкорення – вниз прийменником *under* “під”. Метафори цієї групи відбивають соціальний статус людини: високий, напр., *He's climbing the ladder* – Він робить кар'єру (букв. піднімається сходами), або низький, напр., *He has little upward mobility* – У нього мало пробивної сили для кар'єри (Він має малу, спрямовану вгору мобільність) [5:39].

Високий статус відображений у проаналізованих промовах ідіотнізмом *to sit at the top table* “*займати поважне місце*”. У його

складі словосполучення *the top table* позначає стіл, за яким на офіційному заході сидять важливі персони (“*the table at a formal meal where the most important people sit*”) [17]. Область джерела представлена столом, за яким на підвищенні перебувають важливі люди, а область цілі відбиває поважну персону, напр., *What was it they said last October? That a Labour Prime Minister would not be able to sit at the top table because he would not have the bomb* [20:83]. У наведеному прикладі сполучення ідіоетнізма *to sit at the top table* з запереченням *not* вказує на те, що міністр праці не має достатніх повноважень для проведення переговорів.

Підпорядкованість владі відображена ідіоматичними засобами *to bring to the knees* “змусити стати на коліна” і *to dash to the ground* “збити з ніг, знищити”, які асоціюються з низом. У значення ідіоетнізму *to bring to the knees* область джерела представлена людиною на колінах, тобто нижча за ту, яка стоїть у повний зріст. Відповідно, область цілі репрезентує підкорену особу, напр., *In the various remarks which the Deputy-Fuehrer, Herr Hess, has let fall from time to time during this sojourn in our midst, nothing has been more clear than that Hitler relied upon the starvation attack more than upon invasion to bring us to our knees* [18:293]. У цьому прикладі ідіоматичний засіб *to bring to the knees* апелює до фізичного досвіду людини для опису прагнення Гітлера підкорити британський народ за рахунок зморення його голодом.

Подібно до попередньої одиниці у семантиці ідіоетнізму *to dash to the ground*, що позначає збиття з ніг, розбиття вщент, область джерела представлена особою, яка лежать на землі, тобто перебуває нижче за суперника. Відповідно, область цілі відбиває низький статус особи або її прагнень, напр., *His hopes were centered upon starvation, as his boasts have made the world aware, so far as 1941 at least is concerned; those hopes have been dashed to the ground* [18:293]. У наведеному прикладі ідіоетнізм *dash to the ground* відображає руйнацію надій Гітлера знищити Британію.

Горизонталь покладена в основу трьох різновидів метафори, що формують семантику ідіоетнізмів: кількісної, оцінної та діяльнісної. До ідіоматичних засобів, пов’язаних із горизонтальною метафорою, зараховуємо одиниці з постпозитивами *ahead* “вперед”, *forward*

“вперед” і *back* “назад”, які вказують на рух у різних напрямках по горизонталі.

Кількісна метафора, заснована на горизонталі, представляє числові характеристики, орієнтовані не угору, а вперед, не вниз, а назад, на що вказує постпозитив *back* у складі ідіоматичного засобу *to cut back*. У висловленні Гордона Брауна *The failure of British governments in previous global downturns was to succumb to political expediency and to cut back investment across the board, thereby stunting our ability to grow and strangling hope during the upturn* [21:1] цей ідіоетнізм вказує на зменшення інвестицій внаслідок недолугої політики попередніх британських урядів.

Оцінна метафора, яка спирається на горизонталь, пов’язує позитивну оцінку, відображену у щасті, здоров’ї, житті і владі, з рухом вперед, а негативну, представлену невдачами, з відступом назад [5:40]. Позитивна оцінка ідіоетнізма *to get ahead* пов’язана постпозитивом *ahead* з рухом вперед, напр., *We have to see that wages, salaries, profits, dividends, rents – all incomes – do not get ahead of our rising national production – as they have been doing, and are still doing* [20:54]. У наведеному прикладі сполучення ідіоетнізма *to get ahead* із запереченням *not* вказує на регрес економіки внаслідок зменшення доходів.

Діяльнісна метафора асоціює передбачувані події з просуванням уперед, тому що майбутнє – це те, що знаходиться попереду [5:41]. До ідіоетнізмів, які ґрунтуються на діяльній горизонтальній метафорі, зараховуємо одиниці з постпозитивами *forward* “вперед” і *back* “назад”, які пов’язують певні дії з майбутнім або минулим. Ідіоматичні засоби цієї групи представляють два різновиди діяльності: розумову (*to look forward* “сподіватися” і *to look back* “згадувати”) та фізичну (*to push forward* “квапитись” і *to carry forward* “просувати”). Ідіоетнізм *to look forward* вказує на очікування подій завдяки буквальному значенню “дивитися вперед”, що асоціюється з поглядом у майбутнє, тобто очікуванням на певну подію. Область джерела представлена поглядом вперед, а область цілі відбиває майбутні сподівання, напр., *I look forward to working with President Elect Obama in creating a transatlantic, and then a global coalition for change* [21:3]. У наведеному прикладі ідіоетнізм *to look forward*

демонструє очікування Гордона Брауна на співпрацю з президентом Обамою.

Попередні події репрезентовані ідіоматичним засобом *to look back* зі значенням “дивитися назад”, тобто в минуле, за рахунок первинної метафори ПОЗАДУ – МИНУЛЕ [5:41]. Область джерела представлена поглядом назад, а область цілі – згадуванням певних подій. У висловленні *I believe that we will eventually look back on the winter of 2008 and 2009 as another great global challenge that was thrown Britain’s way, and that Britain met* [21:2] ідіоетнізм *to look back* описує спогади Гордона Брауна про роки кризи.

Фізична діяльність позначається ідіоетнізмами *to push forward* “квапитись” і *to carry forward* “просувати”, у яких постпозитив *forward* вказує на рух уперед, співвідносний із майбутнім [5:42]. У семантиці одиниці *to push forward* область джерела представлена рухом вперед, а область цілі відбиває поспіх, напр., *So, as we push forward in our bid to meet our Millennium Development Goals to halve the proportion of people who suffer from hunger and to eradicate extreme poverty and hunger by 2015, it is vital that we address this new challenge* [19:3]. У наведеному висловленні Г. Брауна ідіоетнізм *to push forward* відображає наполягання на зменшенні кількості голодуючих.

Область джерела у значенні ідіоматичного засобу *to carry forward* представлена пересуванням речей вперед, а область цілі – успіхами певної діяльності, напр., *He has spoken of the immense burden we have to bear, of our unflinching resolve to persevere in carrying forward our standard in common [...]* [18:239]. У цьому прикладі ідіоетнізм *carry forward* відображає посилення розвитку стандартів життя у Британії та Канаді.

Таким чином, у промовах британських прем’єрів семантика ідіоетнізмів спирається на три різновиди вертикалі: тілесну – для представлення фізичного стану людини, кількісну – для позначення числових характеристик діяльності, та статусну, яка вказує на перебування на вершині влади або підкорення їй. Ідіоматичні засоби, котрі базуються на горизонтальній метафорі, позначають кількісні й оцінні характеристики дій, розумову та фізичну діяльності, яка асоціюється з майбутнім і минулим, заснованим на сприйнятті об’єктів спереду та ззаду.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє продовжити та поглибити аналіз шляхів формування семантики ідіом із залученням порівняння та онтологічної метафори.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Виноградов В. В.* Избранные труды. Лексикология и лексикография / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Наука, 1977. – С. 140–161.
2. *Кунин А. В.* Фразеология современного английского языка / Александр Владимирович Кунин. – М. : Изд-во Международ. отношения, 1972. – 288 с.
3. *Телия В. Н.* Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1981. – 269 с.
4. *Аристотель.* Риторика / Аристотель. – М. : Лабиринт, 2000. – 224 с.
5. *Лакофф Дж.* Метафоры, которыми мы живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 256 с.
6. *Katz A. N.* Metaphor: Implications and Applications / Albert N. Katz, Jeffery Scott Mio. – Mahwah, New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 1996. – 269 p.
7. *Searle John R.* Metaphor. In Expression and Meaning / John R. Searle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1979. – 416 p.
8. *Glucksberg S.* Understanding Figurative Language : From Metaphors to Idioms / Sam Glucksberg. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 134 p.
9. *Kövecses Z.* Idioms : A View from Cognitive Semantics / Zoltán Kövecses, Peter Szabó // Applied Linguistics. – 1996. – Vol. 17 / 3. – P. 326–355.
10. *Lakoff G.* The Contemporary Theory of Metaphor / George Lakoff // Metaphor and Thought / Ed. by A. Ortony. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 203–251.
11. *Gibbs R.W.* Psycholinguistic Studies on the Conceptual Basis of Idiomaticity / R. W. Gibbs // Cognitive Linguistics. – 1990. – Vol. 1, №. 4. – P. 417–451.
12. *Гуревич П. С.* Философская антропология / Павел Семенович Гуревич. – М. : Омега-Л, 2010. – 607 с.
13. *Кассирер Э.* Избранное : Индивид и космос / Эрнст Кассирер ; [пер. с нем. А. Н. Малинкина]. – М., СПб. : Университетская книга, 2000. – 654 с.
14. *Клевцова О. Б.* Концепт “человек телесный” : когнитивное моделирование и переносы (на материале сопоставительного анализа древнерусского и древнеанглийского языков) : дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Ольга Борисовна Клевцова ; Тюменск. гос. ун-т. – Тюмень, 2007. – 209 с.
15. *Подорога В. А.* Феноменология тела : Введение в философскую антропологию / Валерий Александрович Подорога. – М. : Ad Marginem, 1995. – 256 с.
16. *Talmy L.* How language structures space. Spatial Orientation : Theory, Research, and Application / Leonard Talmy– N.Y. : Plenum Press, 1983. – P. 225–282.
17. *Bullon S.* Longman Dictionary of Contemporary English / Stephen Bullon – [4-th ed.]. – Harlow : Pearson ESL, 2006. – 1968 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. *Churchill W. S.* The Unrelenting Struggle : War Speeches / W. S. Churchill. – L. : Cassel, 1943. – 256 p.
19. *Brown G.* Article on food prices summit [Електронний ресурс] / G. Brown. – Режим доступу до джерела : <http://www.number10.gov.uk/Page15321>.
20. *Wilson H.* Purpose in Power / H. Wilson. – L. : Weidenfeld and Nicolson, 1966. – 341 p.
21. *Brown G.* Prime Minister’s New Year message [Електронний ресурс] / G. Brown. – Режим доступу до джерела : <http://www.number10.gov.uk/Page17895>.